

18. Bartoszewicz H. Roman Knoll wobec sprawy niepodległości Ukrainy 1917-1921. Z dziejów prometeizmu polskiego / H. Bartoszewicz // Polska i jej wschodni sąsiedzi / [pod redakcją A. Andrusiewicza]. - Rzeszów, 2005. - Т. 6. - S. 11-30.

19. Лескинен М. В. Мифы и образы сарматизма. Истоки национальной идеологии Речи Посполитой / М. В. Лескинен. - М., 2002. - 178 с.

20. Bączkowski W. Grunwald czy Piławce? / W. Bączkowski. - Warszawa, 1938. - 208 s.

V. Komar

EASTERN DIRECTION IN RZECZPOSPOLITA'S FOREIGN POLICY

The article deals with formation of Poland's eastern policy during the Middle Ages, the aim of which was to join the Ukrainian, Lithuanian, and Byelorussian lands.

Key words: federalism, Sarmatism, Jagiellon dynasty, Jagiellonian idea, the Treaty of Hadiach.

© В. Комар

Надійшла до редакції 26.04.2012

УДК 355.1+351.861](477)"1991-92"

ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАНОВЛЕННЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ 1991-1992 рр. (ЗА АРХІВНИМИ МАТЕРІАЛАМИ ДЕРЖАВНОГО ГАЛУЗЕВОГО АРХІВУ МІНІСТЕРСТВА ОБОРОНИ УКРАЇНИ)

БОГДАН ЛЕВИК,

*кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник
Національного університету "Львівська політехніка"*

У статті проаналізовано перші два роки створення Збройних сил України та безпосередню участь у цьому процесі Президента, Верховної Ради та Міністерства оборони України, українських офіцерів-патріотів. Наведено конкретні факти боротьби за становлення національної армії незалежної України.

Ключові слова: Збройні сили України, національна армія, Міністерство оборони України.

Постановка проблеми та стан її вивчення. Дослідження військової історії незалежних держав на пострадянському просторі має виняткове значення для характеристики їх боротьби за державну незалежність. За радянський період національні військові формування практично не досліджувались. Відновлення незалежності поставило нові завдання перед військовими істориками.

Збройні сили будь-якої держави - основа військової безпеки, яка є наріжним каменем національної безпеки; основним завданням останньої є захист національних інтересів у геополітичному просторі. Історичний досвід переконливо свідчить: хто не годує своєї армії, той годує чужу.

Ще історія вчить, що мирні ініціативи ефективні лише тоді, коли вони підкріплюються військовою силою. Збройні сили завжди були вирішальним фактором існування держави. Військова потуга незалежної України вже 21 рік знаходиться в постійних змінах, трансформаціях та реформуванні. Стан ук-

раїнського війська досліджували українські вчені В. Горбулін, А. Гриценко, Г. Перепелиця, А. Бірюченко, В. Богданович, О. Палій, М. Пендюра, Г. Ситник, О. Бодрук, Д. Бондаренко, А. Іващенко, А. Невольниченко, В. Шевченко, Є. Шелест, М. Шпура, Ю. Бодрик, О. Литвиненко, О. Кузьмук, О. Затинайко, В. Собков, В. Шкідченко та ін.

Досить інтенсивно формується російська школа істориків армій пострадянських країн. Серед її представників слід назвати К. Арцибасова, М. Арбатова, Б. Божедомова, А. Краснова, Є. Рогова, В. Семенова, Л. Фітуні; учених-істориків Інституту військової історії МО РФ під керівництвом В. Золотарьова, спеціалістів Центру військово-стратегічних досліджень ГШ ЗС РФ, Інституту політичного та військового аналізу Росії Ю. Морозова, В. Глушкова, О. Шаравіна, дослідників військових конфліктів В. Баринькіна, Д. Гордієнка, С. Шинева. Правила військової безпеки й оборони досліджуються російськими вченими В. Борисовим, П. Івановим, В. Васютовим.

№ 3 (117) травень-червень 2012 р.

чем, Р. Фарамазяном, Ю. Катасоновим, Ю. Солнишковим [1].

Разом із тим, дуже мала кількість вітчизняних та зарубіжних військових істориків досліджують питання військової безпеки в поточний період. Автор поставив за мету проаналізувати військово-політичне забезпечення становлення Збройних сил України у 1991-1992 рр., увівши в науковий обіг деякі архівні матеріали й джерела Міністерства оборони і Служби безпеки України. Автором було також опрацьовано фонди та справи листування Міністерства оборони України з Президентом, Верховною Радою та центральними органами України, накази та розпорядження Міністра оборони 1991-1993 рр. з метою пошуку, відбору та оцінки історичних документів, які б підтвердили чи заперечили існуючі твердження.

Утвердження суверенітету України відбувалось у складних умовах розпаду СРСР. Громадяни Української республіки прагнули демократизації суспільства, гласності, вільного спілкування зі світом. В Україні виникали неформальні громадські об'єднання, які в майбутньому відіграли колосальну роль у створенні опозиційних партій та рухів [2]. Особливе значення в цьому процесі мав Народний рух України [3], установчий з'їзд якого відбувся 8-10 вересня 1989 р. у Києві [4].

На початку 90-х років минулого століття всі радянські республіки заявили про бажання отримати статус незалежності та розвиватись демократичним шляхом в умовах вільного ринку. П'ятнадцять пост-радянських республік перебували в приблизно однакових умовах. Україна спочатку продемонструвала значний потенціал для майбутнього успіху. Американський політолог З. Бжезінський назвав проголошення незалежності України одним із визначних фактів ХХ ст. [5]. Американський політик чи не вперше відвів Україні роль геополітичного центру, який разом із Францією, Німеччиною та Польщею міг би стати серцевиною стратегічної взаємодії з Європою. Однак уже 21 рік наша держава продовжує перебувати в дорозі, не реалізувавши своїх зовнішньополітичних можливостей. Україна наївно вважає, що її проблеми можна розв'язати в рамках існуючих міжнародних домовленостей [6].

Формування української армії розпочалось постановою ВРУ "Про військові формування в Україні" від 24 серпня 1991 р., яка передбачала створення Збройних сил, республіканської гвардії та підрозділу з охорони Верховної Ради, Кабінету Міністрів та Національного банку України [7]. 12 грудня 1991 р. Президент підписав Указ "Про Збройні сили України" [8], а ВРУ ввела в дію своєю Постановою від 6 грудня 1991 р. ЗУ "Про Збройні сили України" [9], "Про оборону України" та затвердила текст Військової присяги [10-11].

1 липня 1992 р. Указом Президента України створено Раду національної безпеки й оборони України та визначено її персональний склад. 4 липня цього ж року РНБОУ схвалила Военну доктрину України [12]. 19 жовтня 1993 р. перша Військова доктрина України була затверджена Верховною Радою, як складова частина концепції національної безпеки. Робоча група з розробки першої Військової доктрини незалежної України була створена в МО України 29 квітня 1992 р. До її складу входило 17 генералів, 7 полковників та 1 капітан першого рангу. 4 травня текст доктрини був переданий до РНБОУ.

1992 р. в ЗС України введено підготовку військових аташе для роботи в посольствах України. Їх

відбір, перевірку супроводжувала новостворена служба контррозвідки, яка входить до складу СБУ [13-14].

Свою миротворчу місію ЗСУ розпочали 1992 р. відповідно до ст. 6 Статуту ООН [15]. МОУ готувало ротацию своїх підрозділів у складі збройних сил ООН. Український батальйон чисельністю 412 військовослужбовців, із них 48 офіцерів, 19 прапорщиків, 59 сержантів та 286 солдат розпочали миротворчу діяльність у Боснії та Герцеговині [16].

Фактично будівництво Збройних сил України розпочалося 24 серпня 1991 р., коли Верховна Рада прийняла постанову "Про військові формування в Україні". За основу було взято принцип позаблоковості та відсутності ядерної зброї. Першим Міністром оборони України був призначений К. П. Морозов.

До 1991 р. на території України були дислоковані: 43 ракетна армія стратегічного призначення, 2 танкові армії, 3 загальновійськові армії, один армійський корпус, 4 повітряні армії, одна армія протиповітряної оборони і Чорноморський флот. Людське й матеріальне наповнення цих військових структур становило: 780 тис. особового складу, 6500 танків, 7000 БМП, 1500 літаків, 7200 артилерійських систем, 350 кораблів та суден забезпечення, 1272 ядерних боеголовки, 2500 одиниць тактичної ядерної зброї. Міністерством оборони України був розроблений проєкт ЗУ "Про статус Збройних сил, тимчасово дислокованих на території України". Проєкт охоплював 4 розділи, які складались із 17 статей. Парадокс ситуації полягав у тому, що СРСР уже не було, а його Збройні сили існували й були боездатними [17].

27 липня 1991 р. у Києві на Першому з'їзді патріотично налаштовані офіцери утворили Спілку офіцерів України. На цьому всеукраїнському форумі були представлені всі види збройних сил. 320 делегатів та 100 запрошених гостей прийняли рішення боротись за створення Збройних сил України. Серед делегатів були й представники Чорноморського флоту капітан-лейтенанти М. Гук та І. Тенюх.

Відповідно до Постанови ВРУ "Про військові формування в Україні" від 24 серпня 1991 р. усі радянські війська переходили під юрисдикцію нашої держави. Перший етап створення ЗСУ розпочався 30 серпня 1991 р. 5 вересня було призначено першого Міністра оборони України. Наступного дня, 6 вересня, групою військових експертів на чолі з полковником В. Лазоркіним до профільної комісії з питань безпеки й оборони Верховної Ради було передано проєкти законів "Про оборону" та "Про Збройні сили", які 6 грудня 1991 р. були прийняті ВР України.

9 січня 1992 р. у Києві відбулась Всеукраїнська нарада з питань військового будівництва під головуванням Президента України Л. Кравчука. На конференції було окреслено шляхи військового будівництва до 1996 р. Перший етап характеризується значним організаційно-штатним скороченням.

Скорочення озброєння та військової техніки відбувалось відповідно до ратифікованого Договору "Про звичайні збройні сили в Європі", який визначав обмеження озброєння для кожної колишньої республіки Радянського Союзу. До цього договору Україна приєдналась 9 липня 1992 р., 9 листопада 1992 р. договір набув чинності [18]. До 10 серпня 1992 р. Україні були доведені норми скорочення звичайного озброєння та військової техніки. За процесом спостерігали зарубіжні експерти [19].

На Батьківщину були переведені та повернулись відповідно 12 та 33 тис. офіцерів та прапорщиків.

№ 3 (117) травень-червень 2012 р.

Станом на грудень 1992 р. на територію України прибула 1 тис. військових, які виявили бажання служити в ЗСУ, було подано 36 836 рапортів про переведення, відіслано 20 999 списків у кадрові органи СНД про переведення. Тільки в РФ 7 тис. військових чекали згоди на повернення в Україну. Розміщувати сім'ї військовослужбовців не було де, тому було прийнято рішення переведення погоджувати й проводити винятково через МОУ. Переведенню не підлягали офіцери МВС, прикордонних військ та інших спеціальних формувань [20].

Значна частина військових повернулася з-за кордону. Німеччина виділила 7,8 млрд марок для будівництва житла для військових, які повертались із території НДР. З її території було виведено 130 тис. військовослужбовців та 31 тис. сімей. Як правило, усі повертались у європейську частину колишнього СРСР. За виділені кошти планувалось побудувати 2 млн кв. метрів житла. Заплановано було збудувати 17 військових містечок з 36 тис. квартир. Із них в Україні мало бути збудовано 18 610 квартир. 1991 р. було збудовано 600 квартир, а 1992 р. планувалось збудувати ще 900 квартир. Будівництво припинилось через відсутність фінансування [21]. З листа Президента Росії Б. Єльцина до Президента України Л. Кравчука відомо, що Україна прийняла 7,2 % особового складу, який виводився із Західної групи військ. Для них було побудовано 2 800 квартир у Кривому Розі та Староконстантинові, тобто 7,7 % від усього запланованого житла [22].

До 1991 р. Сухопутні війська були представлені трьома військовими округами: Київським, Одеським та Прикарпатським, до складу яких входило 4 загальновійськові та 2 танкові армії, військовий корпус. На озброєнні у них перебувало 6500 танків Т-55, Т-62, Т-64, Т-72, Т-80. СВ приймали присягу першими в грудні 1991 р. 1992 р. усі військові частини сухопутних військ були українськими. Як свідчать протоколи Президії ВРУ про хід формування Збройних сил України, історія сухопутних військ - це безперервна оптимізація та скорочення [23]. На початку 1992 р. 7 генералів були призначені командувачами армій: 14 ПА, 24 ПА, 8 окремою армією ППО, 5 ПА, 38 загальновійськовою армією, 13 загальновійськовою армією та 6 ТА [24].

Військово-повітряні сили ЗСУ були створені 17 березня 1992 р. відповідно до директиви Начальника ГШ ЗСУ. Командування ВПС було організовано на базі 24 повітряної армії. Першим командувачем ВПС України було призначено генерал-лейтенанта Валерія Опанасовича Васильєва [25]. На цей час на території України знаходились 4 повітряна армія, 10 авіаційна дивізія, 49 авіапалків, 11 окремих ескадрилій. Усього біля 600 військових частин, на території яких були дислоковані 2 800 літаків та гелікоптерів, проходили службу 120 тис. осіб. У ВПС України станом на 1992 р. на озброєнні були Су-27, МіГ-29, Су-24, Су-25, Л-39, Ту-22М3, Іл-76, Ан-24; гелікоптерів Мі-8мт, Мі-24, Мі-26. 5 квітня цього ж року згідно з Указом № 209 Президента України і наказу Міністра оборони України створено командування ППО. Першим командувачем ППО України було призначено генерал-лейтенанта М. О. Лопатіна [26].

Бомбардувальна авіація була представлена Ту-22, Ту-22М, Су-24, Су-24М, 44 бомбардувальниками стратегічної авіації Ту-160, Ту-95 МС. Дальність польоту стратегічного бомбардувальника Ту-160 при заправці 160 тоннами керосину становила понад 10 тис. км, це при повному бойовому завантаженні

12 крилатими ракетами. Бомбардувальники Ту-22 та Ту-23М спроможні були донести 12 ракет або в еквіваленті стільки ж бомб на відстань до 2 500 км.

Цей авіаційний потенціал не вписувався у військову доктрину без'ядерної, позаблокової, у майбутньому нейтральної України й був повністю ліквідований.

Концепцію створення Військово-Морських сил розробляли капітан-лейтенант І. Тенюх, капітан 1 рангу В. Польовий і майор Холодюк. 4 вересня 1991 р. у Севастополі було створено осередок Спільки офіцерів України [27], аналогічні осередки сформувались у Донузлавському, Михайлівському, Херсонському, Одеському, Ізмаїльському, Євпаторійському і Сакському гарнізонах. Члени СОУ проводили широку роз'яснювальну й пропагандистську роботу серед військових моряків. Наприкінці жовтня 1991 р. ними була підготовлена доповідна записка на ім'я Міністра оборони про стан Чорноморського флоту й запропоновано дії щодо якнайшвидшого створення ВМС України. Нерішучість українських політиків на початку 1990-х років створила небезпечну проблему в Криму та на Чорному морі. Якби не мужність і наполегливість патріотично налаштованих українських офіцерів, російські війська мали б військові бази не тільки у Севастополі й Феодосії, але і в Ізмаїлі, Одесі, Очакові, Миколаєві [28].

З кінця 1991 р. до першої декади січня 1992 р. ЧФ добровільно повністю підпорядковувався Києву і виконував його розпорядження. 70 % командирів Чорноморського флоту ховали у своїх сейфах українські прапори, чекаючи сигналу з Києва. У той час навіть система управління ядерною зброєю "Вьюга" була заведена на Київ. Тодішній командувач Чорноморського військового флоту адмірал І. В. Касатонов був готовий підпорядкуватись Україні, але непродумана політика Міністерства оборони отримала в його особі серйозного опонента. Після приїзду до Києва для зустрічі з Президентом України Л. М. Кравчуком адмірал не був прийнятий. Цей випадок вирішив його подальше особисте ставлення до українсько-російських взаємовідносин у Криму. Адмірал І. Касатонов почав ігнорувати Конституцію та закони України, вести відверту протиукраїнську політику серед військовослужбовців, розпалювати міжнаціональну ворожнечу. Про це було зазначено в заяві Президії ВРУ "До Верховної Ради Російської Федерації та військовослужбовців Чорноморського Флоту" від 6 квітня 1992 р. Напередодні 3-4 квітня 1992 р. Крим відвідав віце-президент РФ О. Руцької, який виголошував заяви про російську приналежність Криму та Чорноморського флоту [29].

18 січня 1992 р. Президент України Л. М. Кравчук як Головнокомандувач ЗСУ звернувся до військовослужбовців, які проходять службу на території України із закликом скласти присягу на вірність Україні до 20 січня. Прийняття присяги відбувалось винятково на добровільній основі [30]. Звернення не торкалось військ стратегічних сил СНД. У січні 1992 р. моряки самостійно почали приймати присягу Україні. Першою прийняла присягу 18 січня навчальна рота школи № 3 водолазів під командуванням капітана 3 рангу О. В. Ключева, 26 січня - 17-а бригада кораблів охорони водного району Кримської військово-морської бази, командир - капітан 2 рангу Ю. В. Шалит [31], 22 лютого - 811 окремих батальйон морської піхоти ЧФ (командир - майор В. Г. Рожманов), згодом - 880-ий та 350-ий батальйони морської піхоти, кораблів СКР-84 та МПК-93 (нинішній корвет "Ужгород"), команди сторожового корабля "Сметливий", крейсера "Михай-

ло Кутузов", частина особового складу підводного човна Б-817. Першими кораблями, які стали під український прапор, були СКР-112 та дослідницьке судно "Черпа" [32].

5 квітня 1992 р. Президент України підписав Указ № 209 "Про невідкладні заходи з будівництва ЗСУ", пункт 2 якого передбачав створення Військово-Морських сил України [33]. Це викликало нову хвилю складання присяги. 6-7 квітня присягу склали офіцери Кримської військово-морської бази, 10 квітня - Центр бойової підготовки корабельної авіації в м. Саки. 17 квітня - особовий склад з'єднання Очаківського гарнізону, командир - капітан 1 рангу О. П. Карпенко. 21 липня 1992 р. сторожовий корабель СКР-112 вийшов з бухти Донузлав (поблизу Євпаторії), підняв прапор України й узяв курс на Одесу. Командував кораблем капітан-лейтенант Сергій Нестеренко за участю капітана 2-го рангу Жибарева. Його почали переслідувати три бойові кораблі ЧФ. На допомогу з Одеси вилетів український винищувач СУ-27, підійшли судна українських прикордонників. У подальшому сторожовий корабель СКР-112 було зараховано до 18-ої окремої бригади сторожових кораблів Прикордонних військ України [34]. Український прапор 28 липня 1992 р. був піднятий навіть на недобудованому кораблі "Славутич", який знаходився на суднобудівному заводі в м. Миколаєві. Процес прийняття присяги на вірність Україні набув незворотного характеру. 9 липня до складу ЗСУ було зараховано Севастопольський гарнізон, який добровільно склав присягу й виявив бажання служити українському народу [35]. На тлі цих подій рішучих дій зі створенню ВМС України з боку уряду не було. Офіцерам, які прийняли українську присягу, за вказівкою адмірала І. Касатонова припинили виплачувати зарплату, позбавляючи посад. І. Касатонів не підтримувало до 80 % офіцерів флоту. Особовий склад був ізольований від української преси. Матросів осіннього призову 1991 р. змусили прийняти військову присягу СНД. 4 821 (84 %) прийняли присягу, 789 (14 %) відмовились. У 810 окремі бригаді морської піхоти зі 135 матросів 134 не прийняли присягу СНД. У 17 бригаді охорони водного району Кримської військово-морської бази за власною ініціативою прийняли присягу на вірність Україні 267 військовослужбовців.

26 січня 1992 р. із Севастополя в район Новоросійська під прапором головнокомандувача ВМС Черкавіна вийшов загін кораблів у складі ПКР "Москва", ВПК "Керч" та СКР "Безукоризнений" [36]. Ситуація потребувала втручання центральних органів. До Севастополя виїхала оперативна комісія міністерства на чолі з полковником В. Лазоркіним. 3 березня 1992 р. відбулась зустріч з адміралом І. Касатоновим, який підтвердив свою проросійську позицію. Далі зволікати було неможливо. 4 березня на території Севастопольської прикордонної застави до присяги були приведені всі бажані офіцери, мічмани й прапорщики.

2-3 квітня 1992 р. в Києві відбувся III-й з'їзд Співки офіцерів, на якому було 27 делегатів-чорноморців. Вони розповіли про тиск, гоніння й зневагу з боку антиукраїнського командування флотом. Учасники з'їзду виступили з вимогою до Президента України негайно підпорядкувати Чорноморський військовий флот Україні. Таке рішення було підтримане депутатами парламенту, учасниками з'їзду С. Хмарою, С. Сенцем та Т. Яхєвою. 5 квітня відбулось засідання РНБОУ, підсумком якого став Указ Президента

"Про невідкладні заходи будівництва Збройних сил України" [37].

Військово-Морські сили ЗСУ розпочали своє формування на базі Чорноморського флоту відповідно до Указу Президента України. Першим командувачем ВМС України 7 квітня 1992 р. був призначений контр-адмірал Б. Б. Кожин, який розпочав формування органів управління [38]. До цього він командував Кримською військово-морською базою. У своїй роботі Б. Б. Кожин спирався на Севастопольську спілку офіцерів України (голова - капітан 3-го рангу О. Пляшечников), Організаційну групу офіцерів, товариство "Просвіта". Під український прапор, прийнявши присягу на вірність Батьківщині, стали корабель управління "Славутич", корвет "Луцьк", "Тернопіль" [39], фрегат "Гетьман Сагайдачний" (флагман ЧФ України), великий десантний корабель "Костянтин Ольшанський", сторожовий корабель "Допитливий", батальйон морської піхоти, особовий склад морського тральника "Сигнальник" 68 бригада кораблів охорони водного району Кримської військово-морської бази [40]. 9 квітня 1992 р. присягнули моряки 7-ої бригади спеціального призначення Розвідувального управління ЧФ під командуванням капітана 1 рангу А. Карпенка. 10 квітня присягу прийняли бійці Центру бойового застосування корабельної авіації в м. Саки на чолі з командиром В. Безногих. Процес складання присяги тривав протягом 1992-1993 рр. [41].

Для підготовки офіцерських кадрів тактичного й оперативного-тактичного рівнів ВМС України в Севастополі було створено військово-морський інститут, де на чотирьох факультетах викладали 17 спеціальностей. Командувач ЧФ І. В. Касатонів, зайнявши проросійську позицію по відношенню до Української держави та її Збройних сил, перепідпорядкував собі Севастопольське військово-морське інженерне училище, Чорноморське вище військово-морське училище у м. Севастополі та 55-ті курси офіцерського складу в м. Ізмаїл, які ніколи не входили до складу ЧФ колишнього СРСР [42].

ЧФ використовувався російською стороною без згоди України. Адмірал І. Касатонів висловлював власні припущення про зміну кордонів незалежної України та перехід ЧФ під юрисдикцію Росії. За його участі та невтручання в дії підлеглих збройна техніка та матеріальні засоби вивозились за межі України, відбувся їх незаконний продаж, військові приміщення віддавались в оренду без погодження з МОУ, розкрадання військового майна набули безпрецедентного характеру. Наприклад, на Балтійський флот були відправлені, а фактично викрадені підводний човен БС-555 проекту 1840, єдиний екземпляр у колишньому СРСР, туди ж відплив пошуково-рятувальний корабель "Ямал", 8 гелікоптерів перебазувались в Анапу, 90 універсальних торпед відправили в Новоросійськ. Військове майно з військово-морських баз у Болгарії та Сирії пропало, 40 тонн листової міді вивезено в Бобруйськ за сфабрикованими документами під виглядом електродвигунів.

23 червня 1992 р. у Дагомисі відбулись переговори президентів України й Росії, Л. Кравчука і Б. Єльцина щодо розподілу Чорноморського військового флоту. За результатом переговорів було створено експертні комісії, які підготували документи для прийняття остаточного рішення. До цього на розподіл було оголошено мораторій. 15 липня 1992 р. документи були готові [43]. Однак визнання українською стороною флот стратегічними силами СНД затримало про-

цес розподілу. 3 липня президенти визнали флот спільним і встановили перехідний період розподілу до 1995 р. У серпні 1992 р. між Україною і Росією в Ялті підписано Угоду про принципи формування ВМС України і ВМФ Росії на базі Чорноморського флоту колишнього СРСР у період 1992-1995 рр. [44]. Не чекаючи закінчення процесу розподілу у ВМС України, було сформовано понад 20 частин і підрозділів прямого підпорядкування і 27 - спеціального.

1992 р. відбулось реформування системи військової освіти України. Станом на липень 1992 р. на території України знаходилось 34 вищих військових заклади: 2 академії, 30 вишів, 3 середніх заклади, 74 військових кафедри, 2004 організацій ТСОУ (Товариство сприяння обороні України). Щороку ці навчальні заклади випускали 200 тис. осіб, із них 12 тис. офіцерів, 25 тис. військовослужбовців запасу, 4 тис. військових для 25 зарубіжних країн. На їх утримання станом 1.01.1991 р. витрачалось 3 млрд рублів [45].

Рішенням Ради безпеки було створено 9 військо-вих ліцеїв із посиленою фізичною підготовкою в Донецьку, Житомирі, Києві, Кривому Розі, Львові, Сімферополі, Сумах, Харкові, Чернігові. Кількість військових кафедр при вишах зменшено до 48. Створено Наукові центри при військових ВНЗ [46].

Висновки

Дослідження архівних матеріалів та джерел Міністерства оборони і Служби безпеки України, а також листування Міністерства оборони України з Президентом, Верховною Радою та центральними органами України, наказів та розпоряджень Міністра оборони 1991-1993 рр. дозволило по-новому поглянути на перебіг подій, пов'язаних із формуванням національних Збройних сил України. Зокрема, виявлено, що:

а) період 1991-1992 рр. характеризувався небувалым підйомом громадянської свідомості людей, створенням рухів за незалежність та громадських об'єднань військовослужбовців, які готували умови для переходу армії та флоту під провід керівництва нової незалежної України;

б) очільники Української держави того періоду не були морально готові до рішення про створення Збройних сил України, зволікали з прийняттям відповідних законів та указів, що призвело до занепаду, несправедливого перерозподілу, а то й розкрадання матеріального забезпечення Збройних сил, що дислокувалися на території України, а також утрати довіри до керівництва нової України з боку таких провідних військових керівників, як адмірал ЧФ І. Касатонов;

в) фактично творення української армії та прийняття присяги було ініційовано знизу, тобто самими військовослужбовцями, які, прагнучи служити в незалежній українській армії, підтримали й швидко організували виконання заклику президента щодо прийняття військової присяги на вірність Україні, підготували рішення РНБО про формування на базі Чорноморського флоту Військово-Морських сил ЗСУ і навіть пришвидшили переговори президентів України і Росії щодо розподілу Чорноморського військового флоту;

г) структурні зміни в армії та флоті зумовили реформування системи військової освіти України в бік скорочення та оптимізації військових навчальних закладів;

г) відмова України від ядерної зброї та набуття

нею позаблокового статусу стали основою для подальшої розробки стратегії розвитку її оборонного сектора та сектора безпеки. Однак не всі наміри стали реальністю, і це потребує подальшого наукового дослідження про причини та наслідки формування й розвитку ЗСУ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Касатонов Ю. США: военное программирование / Ю. Касатонов. - М. : Наука, 1972. - 226 с. Солнышков Ю. С. Обоснование решений / Ю. С. Солнышков. - М. : Экономика, 1980. - 167 с.

2. Доповідна КДБ УРСР секретареві ЦК КПУ Ю. Н. Єльченку щодо неформальних громадських об'єднань, які діють на території УРСР. 22 липня 1988 р. // ГДА СБУ, ф. 16, оп. 14 (1990 р.), пор. 8, арк. 127-130.

3. Спеціальне повідомлення Управління КДБ УРСР по Львівській області першому секретареві Львівського обкому КПУ Я. П. Погребняку про проведення установчої конференції Народного руху України. 9 травня 1989 р. // ГДА СБУ, ф. 71, оп. 16, спр. 833, арк. 88-90.

4. Інформаційне повідомлення Управління КДБ УРСР по Львівській області до Львівського обкому КПУ про установчий з'їзд Народного руху України. Додатки: 1. Інформація мандатної комісії з'їзду "НРУ" 9 вересня ц. р.; 2. Звернення "До всіх неукраїнців в Україні"; 3. Звернення "До українців, що живуть в Союзі поза Українською РСР"; 4. Звернення "До народу Української Радянської Соціалістичної Республіки". // ГДА СБУ, ф. 71, оп. 16, спр. 833, арк. 219-239.

5. Бжезінський З. Україна на шляху до Європи / З. Бжезінський // Українське слово. - Ч. 2633. - 18 жовтня 1992.

6. Демократичний цивільний контроль над сектором безпеки: актуальні джерела / [Під редакцією Ф. Флурі, В. Бадрак]. - К. : Центр дослідження армії, конверсії та розбудови, 2011. - 428 с.

7. ЗУ "Про військові формування в Україні" від 24 серпня 1991 р. Постанова ВРУ № 1431-XII // ВВР. - 1991. - № 38. - С. 506.

8. Указ Президента України. Про Збройні Сили України. Від 12. 12. 1991 р. // ГДА МОУ, ф. 3697 - накази Міністра оборони України, оп. 34747, спр. 1, арк. 90-91.

9. Постанова ВРУ. Про порядок введення в дію Закону України "Про Збройні сили України" № 1935-XII від 6. 12. 1991 р. // ГДА МОУ, ф. 3697 - накази Міністра оборони України, оп. 34747, спр. 1, арк. 13.

10. ЗУ "Про Збройні сили України" від 6 грудня 1991 р. Постанова ВРУ № 1935-12 // ВВР. - 1992. - № 9. - С. 108; Закон України "Про Збройні сили України" № 1934-XII від 6.12.1991 р. // ГДА МОУ, ф. 3697 - накази Міністра оборони України, оп. 34747, спр. 1, арк. 14-16.

11. Постанова ВРУ "Про текст військової присяги" № 1936-XII від 6.12.1991 р. // ГДА МОУ, ф. 3697 - накази Міністра оборони України, оп. 34747, спр. 1, арк. 17-18.

12. Наказ МОУ № 62 від 29.04.1992 г. "О создании рабочей группы по выработке положений Военной доктрины Украины" // ГДА МОУ, ф. 3697 - накази Міністра оборони України, оп. 19074, спр. 8, арк. 245-246.

13. Наказ МОУ № 101 від 15.06.1992 р. "О введении в действие Положения об аппарате военных атташе Украины и типовой программы социальной подготовки офицеров аппарата военных атташе" // ГДА МОУ, ф. 3697 - накази Міністра оборони України 01.11. - 26.12.1992 р., оп. 19071, спр. 9, арк. 78-78.

14. Указ Президента України "Про контррозвідувальне забезпечення військових формувань" № 7 від 18.12.1991 р. // ГДА МОУ, ф. 3697 - накази Міністра оборони України, оп. 34747, спр. 1, арк. 50.

15. Директива начальника ГШ ВС Украины "О подготовке украинских войск в составе вооруженных сил ООН и его заместы". ДГШ-125, декабрь 1992 г. // ГДА МОУ, ф. 3697 - накази Міністра оборони України, оп. 19835, спр.6, арк. 178.

16. Наказ МОУ № 113 від 4.07.1992 р. "О формировании 240 отд. специального батальона ООН" // ГДА МОУ, ф. 3697 - накази Міністра оборони України 01.11.-26.12.1992 р., оп. 19071, спр. 9.- арк. 117.

17. Проект Закону України "Про статус Збройних сил,

тимчасово дислокованих на території України" від 27.01.1992 р. № 148/3-6. // ГДА МОУ, ф. 3697 - накази Міністра оборони України, оп. 34747, спр. 1, арк. 514-522.

18. Договір про звичайні збройні сили в Європі. Ратифікований Постановою ВР України № 2526-XII від 01.07.1992. (зміни до Договору в Угоді від 19.11.1992 р.) [Електронний ресурс] - Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_314.

19. Наказ МОУ № 136 від 31.07.1992 р. "Об организации выполнения Договора об обычных вооруженных силах в Европе" // ГДА МОУ, ф. 3697 - накази Міністра оборони України 01.11.-26.12.1992 р., оп. 19071, спр. 9, арк. 220-230.

20. Наказ МОУ № 216 від 14.12.1992 р. "Об организации работы по переводу военнослужащих в ВС Украины" // ГДА МОУ, ф. 3697 - накази Міністра оборони України 01.11.-26.12.1992 р., оп. 19071, спр. 9, арк. 163.

21. Докладна начальника капітального будівництва і розквартирування війська МО України. 1 лютого 1992 р. // ГДА МОУ, ф. 3697 - накази Міністра оборони України, оп. 34747, спр. 1, арк. 357-358.

22. ГДА МОУ, ф. 3697 - накази Міністра оборони України, оп. 34747, спр. 1, арк. 447.

23. Витяг з протоколу № 106 Президії ВРУ "Про хід формування Збройних сил України". 3 січня 1992 р. // ГДА МОУ, ф. 3697 - накази Міністра оборони України, оп. 34747, спр. 1, арк. 54.

24. Наказ МОУ № 39 від 25.03.1992 р. "Про призначення командуючими арміями ЗСУ" (оголошення Указу Президента України від 18.03.1992 р. № 161) // ГДА МОУ, ф. 3697 - накази Міністра оборони України, оп. 19074, спр. 8, арк. 158.

25. Наказ МОУ № 69 від 24.04.1992 р. "Про призначення командуючого ВПС України" (оголошення Указу Президента України № 271 від 23.04.1992 р.) // ГДА МОУ, ф. 3697 - накази Міністра оборони України, оп. 19074, спр. 8, арк. 183.

26. Наказ МОУ № 85 від 29.05.1992 р. "Про призначення командуючого військами ППО України" (оголошення Указу Президента України № 310 від 27.05.1992 р.) // ГДА МОУ, ф. 3697 - накази Міністра оборони України 01.11.-26.12.1992 р., оп. 19071, спр. 9, арк. 1.

27. Шевчук В. Севастопольська спілка офіцерів України на етапі створення Військово-Морських сил України / В. Шевчук // Науковий збірник матеріалів Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції "Воєнна історія Північного Причорномор'я та Таврії". (6-7 жовтня 2011 р., м. Севастополь). - С. 730-732.

28. Бадах Ю. Початковий етап Військово-Морських сил України / Ю. Бадах // Воєнна історія. - 2007. - № 4-6. - С. 20-25.

29. Лазоркін В. Флоту України бути! / В. Лазоркін // Армія України. - 1992. - 4 серпня.

30. Наказ МОУ "О ходе принятия присяги на верность Украине" №1 від 15.01.1992 р. // ГДА МОУ, ф. 3697 - накази Міністра оборони України, оп. 19074, спр. 8, арк. 1-3.

31. Наказ МОУ № 144 від 20.08.1992 р. "О включении сторожевого корабля СКР-112 17 бригады кораблей охраны водного района Крымской военно-морской базы ЧФ в состав ВМС Украины" // ГДА МОУ, ф. 3697 - накази Міністра оборони України 01.11.-26.12.1992 р., оп. 19071, спр.9, арк. 246-247.

32. Наказ № 34 від 17.03.1992 р. "О включении 17 бригады кораблей охраны водного района Крымской военно-морской базы ЧФ в состав ВМС ВСУ" // ГДА МОУ, ф. 3697 - накази Міністра оборони України, оп. 19074, спр. 8, арк. 145-146.

33. "Про невідкладні заходи по будівництву Збройних сил України". Указ Президента України від 5 квітня 1992 р. № 209 // Укази Президента України (1991-1994 рр.).- К. : Мін'юст України, т. 1, 1997 - С. 505-506.

34. Лосев І. Чорне море ще всміхнеться / І. Лосев // Український тиждень. - № 13 (230). - 2012. - С. 44-46.

35. Наказ МОУ № 120 від 9.07.1992 р. "О включении комендатуры Севастопольского гарнизона в состав ВС Украины" // ГДА МОУ, ф. 3697 - накази Міністра оборони України 01.11.-26.12.1992 р., оп. 19071, спр. 9, арк. 152.

36. Інформація Служби національної безпеки України (Марчук Є. К.) Кабінету Міністрів України (Фокину В. П.) "Про обставини на Чорноморському флоті". 27. 01. 1992 р. № 36 // ГДА МОУ, ф. 3697 - накази Міністра оборони України. Листування з КМУ МОУ. Управління справами. 3-й відділ, оп. 34747, спр. 1, арк. 545-546.

37. Лазоркін В. Так гартувався флот / В Лазоркін // Науковий збірник матеріалів Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції "Воєнна історія Північного Причорномор'я та Таврії" (6-7 жовтня 2011 р., м. Севастополь). - С. 736-741.

38. Наказ МОУ № 73 від 7.04.1992 р. "О назначении командующего ВМС Украины" (оголошення Указу Президента України № 220 від 6 квітня 1992 р.) // ГДА МОУ, ф. 3697 - накази Міністра оборони України, оп. 19074, спр. 8, арк. 267.

39. Крочак І. Протичовниковий корвет "Тернопіль" / І. Крочак, О. Мухладі, Р. П'ятицький. - Тернопіль : Астон, 2009. - 96 с.

40. Наказ МОУ № 112 від 1.07.1992 р. "О включении морского тральщика "Сигнальщик" 68 бригады кораблей охраны водного района Крымской военно-морской базы ЧФ в состав ВМС Украины" // ГДА МОУ, ф. 3697 - накази Міністра оборони України 01.11.-26.12.1992 р., оп. 19071, спр. 9, арк. 116.

41. Покотило О. З історії становлення Військово-Морських Сил України // Науковий збірник матеріалів Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції "Воєнна історія Північного Причорномор'я та Таврії". (6-7 жовтня 2011 р., м. Севастополь). - С. 733-735.

42. Приказ МОУ № 123 від 15.07.1992 р. "О мерах по выполнению военно-морскими учебными заведениями Указа Президента Украины № 209" // ГДА МОУ, ф. 3697 - накази Міністра оборони України 01.11.-26.12.1992 р., оп. 19071, спр. 9, арк. 155-156.

43. Наказ МОУ № 194 від 21.11.1992 р. "О неотложных мерах по обеспечению законности при создании ВМС Украины" // ГДА МОУ, ф. 3697 - накази Міністра оборони України 01.11.-26.12.1992 р., оп. 19071, спр. 9, арк. 98-102.

44. Наказ № 190 від листопада 1990 р. "Об организации обеспечения боеготовности и жизнедеятельности ВМС Украины и ЧФ на период до 1995 г." // ГДА МОУ, ф. 3697 - накази Міністра оборони України № 169-228 від 28.09.-31.12.1992 р., оп. 19071, спр. 10.- арк. 86-89.

45. Наказ № 133 від 25 липня 1992 р. "Про реформування системи військової освіти України" // ГДА МОУ, ф. 3697 - накази Міністра оборони України 01.11.-26.12.1992 р., оп. 19071, спр. 9, арк. 187.

46. Рішення РНБОУ від 4.06.1992 р. "Про реформування системи військової освіти в Україні" // ГДА МОУ, ф. 3697 - накази Міністра оборони України 01.11.-26.12.1992 р., оп. 19071, спр. 9, арк. 188-197.

B. Levyk

MILITARY AND POLITICAL SECURITY OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE IN 1991-1992 (ARCHIVAL MATERIAL OF STATE BRANCH ARCHIVES OF THE MINISTRY OF DEFENCE OF UKRAINE)

Analysis of the first two years of the creation of the armed forces of Ukraine and directly involved in the process of the President, the Supreme Council and the Ministry of defence of Ukraine, Ukrainian officers-patriots. Are the specific facts of the struggle for the formation of the national army of independent Ukraine.

Key words: armed forces, national army, Ministry of defence of Ukraine.

© Б. Левик

Надійшла до редакції 08.06.2012

№ 3 (117) травень-червень 2012 р.